

ВСТУП

Упродовж перших століть існування християнства плодом пошуків автентичних форм духовного життя в душі євангельського радикалізму стала поява монашества. Починаючи з III століття, перші ченці втікають від дочасних речей та спокус світу до віддалених місць – безлюдних пустель, непрохідних лісів і боліт, далеких печер, – щоб зосередити серце та ум на основній цілі християнина – Небесному Царстві. Цих перших монахів називали самітниками або анахоретами.

Згодом сформувався ще один тип монашества – спільнотний або кеновійний. Ці монахи жили великими спільнотами і мали спільний устав, молитву і працю. Деякі ченці поєднували анахоретний і кеновійний способи життя, живучи по двоє чи троє поблизу і збираючись на спільні богослужіння в суботу і неділю. Хоча види монашества були різними, проте переслідували вони однакову ціль – розірвати «тіло з його пристрастями та пожадливістю» (Гал 5, 24).

На християнському Сході монаший світогляд почав кристалізуватись під впливом аскетичних творів св. Василя Великого (†379). Відтоді чернече середовище стало місцем народження духовних отців і матерів, які ділились аскетичним і містичним досвідом з іншими християнами.

У XIII-XIV століттях на завершальне формування східнохристиянської духовності вплинув візантійський ісихазм. Одним із елементів, на якому акцентували ісихасти, було осягнення внутрішньої молитви через постійне повторювання слів: «Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене».

Східнохристиянська духовність є суспільним і містичним явищем, особливо на Святій Літургії. Адже Свята Літургія займає головне і центральне місце, бо вона є для всіх східних християн школою моралі, аскетичності і містики, або джерелом духовності. Літургійні відправи своїми співами, текстами, рубриками, жестами і процесіями створюють атмосферу богочинання. У цьому допомагають молитви, святі ікони, церковна архітектура, церковний посуд. Проповіді й читання Святого Письма у такому священному просторі повчають і заохочують східних християн до містичного переживання і досвіду. Упродовж віків східнохристиянська містично-аскетична традиція спиралась на участь у Святых Тайнах та в богослужбовому житті Церкви, на читання Святого Письма, творів Отців Церкви і житій святих. З цих духовних джерел черпало свою силу і київське чернецтво. Попри всі виклики й труднощі, з якими воно зустрілось в XIII-XVI століттях, на початку XVII століття воно пережило глибоке піднесення, яким завдячувало ревному ченцеві – св. Йосафату Кунцевичеві. Своє аскетичне життя св. Йосафат спирав на містично-аскетичну традицію Східної Церкви, послуговуючись при цьому як творами Святых Отців, так і аскетичними творами київської традиції.

Актуальність даної дипломної роботи полягає у тому, щоб поглянути на подвижницьке життя св. Йосафата Кунцевича як одного із представників святоотцівської спадщини Київської Митрополії.

Новизна нашого дослідження полягає у тому, щоб поглянути на святість Йосафата не у світлі його подвигу мучеництва, але крізь призму його містично-аскетичного досвіду.

Об'єктом дослідження є духовність чернецтва Київської Унійної Церкви першої чверті XVII століття. Предметом даного дослідження є аскетичний і містичний досвід св. Йосафата Кунцевича.

Метою нашої дипломної роботи є дослідити подвижницьке життя св. Йосафата крізь призму східнохристиянської духовності. Щоб досягнути поставленої мети, потрібно виконати певні завдання. Насамперед необхідно з'ясувати важливі віхи історії київського чернецтва в IX-XVII століттях, а також які зовнішні фактори сприяли його розвитку, а які спричинились до його занепаду. Далі слід з'ясувати роль св. Йосафата у відродженні київського чернецтва. Відтак слід поглянути на сам спосіб чернечого життя св. Йосафата.

У нашій дипломній роботі ми використовуємо такі методи дослідження: аналітичний, порівняльний, синтетичний. Аналітичний використовуватимемо, досліджуючи джерела. Коли будемо з'ясовувати стан київського чернецтва від заснування до реформи у 1617 р., то застосовуватимемо порівняльний метод, шукаючи відповіді на це питання в різних істориків. Використання синтетичного методу полягатиме в тому, що, опрацювавши думки Отців Церкви та богословів про різні аспекти духовного життя, ми намагатимемося представити, як св. Йосафат Кунцевич втілює досвід східнохристиянської традиції у своєму подвижницькому житті.

Наша дипломна робота має визначені часові рамки. Оскільки в першому розділі ми розглядаємо розвиток монашества на київських землях, то за нижню часову межу праці служить IX століття. Історики припускають, що саме в цей період на київських землях з'явилися перші монахи. За верхню часову межу служить 12 листопада 1623 року – дата смерті св. Йосафата Кунцевича.

Наша праця складається зі вступу, основної частини, яка складається з двох розділів, що в свою чергу поділяються на пункти і підпункти, а також висновків та списку використаної літератури. Така побудова праці допоможе якнайкраще досягнути поставлених нами мети й завдань і вповні розкрити тему.

У першому розділі ми загально розглянемо стан київського чернецтва від заснування до реформи у 1617 р. Цей розділ складається з трьох пунктів. У першому ми розглянемо розвиток давньоруського монашества в IX-XIII ст. У наступному представимо виклики, з якими монашество Київської митрополії зустрілось у період XIII-XVI століть. У третьому розглянемо, як у 1604-1617 рр. закладались основи відродження київського чернецтва при монастирі Пресвятої Трійці в м. Вильні.

У другому розділі ми розглядатимемо духовне життя св. Йосафата Кунцевича. Цей розділ також поділений на три пункти. У першому ми представимо період духовного життя св. Йосафата, який у східнохристиянській традиції зветься часом очищення від пристрастей, у другому – період просвітлення ума, а в третьому – досвід Божої благодаті.

Для розкриття поставленої мети і виконання завдань ми використали відповідні бібліографічні джерела. Для написання першого розділу ми послуговувались дослідженнями істориків Київської Церкви: Атаназія Пекаря, Атанасія Григорія Великого, Порфирія Підручного та інших. Для праці над другим розділом ми використали: нарис життя св. Йосафата авторства Мелетія Соловія та Атанасія Великого та Документи щодо беатифікації, в яких зібрано свідчення очевидців про святого Йосафата. Для написання праці ми послуговувались також творами Святих Отців: св. Василя Великого, св. Івана Золотоустого, св. Теодора Студита, св. Симона Нового

Богослова та інших.

Потрібно також подати певні пояснення стосовно термінологічного апарату нашої дипломної праці. Під терміном «Київська Церква» потрібно розуміти Київську Митрополію, важливу роль у формуванні якої відіграло Володимирове хрещення 988 року. Цей термін ми використовуватимемо до 1596 року – моменту підписання Берестейської унії з Римською Церквою. Далі ми вживатимемо термін «Унійна Київська Церква» чи «З'єдинена Київська Церква». Терміном «з'єдинені» ми називатимемо вірних, приналежних до цієї Церкви. Під терміном «нез'єдинені» слід розуміти осіб, які не прийняли унії з Римською Церквою і для яких у 1620 році Єрусалимський патріарх Теофан III висвятив нову церковну ієрархію, паралельну до існуючої ієрархії Київської Унійної Церкви.

Під терміном «руський» та похідних від нього слів слід розуміти все те, що стосується народу, обряду, культури та традиції Київської Русі.

У дипломній роботі ми також послуговуватимемося термінами східнохристиянської аскетичної традиції, подаючи в дужках їх грецькі відповідники. Поняття «монашество» і «чернецтво» та похідні від них використовуватимемо як синонімічні.

Пояснення інших термінів, які зустрічатимуться у дипломній праці, намагатимемося подати у самому тексті.

При написанні роботи виникали певні труднощі, а саме проблема браку відповідної літератури. На жаль, сьогодні не існує ґрунтовних праць на цю тему, написаних чи перекладених українською мовою.

ВИСНОВКИ

Розпочинаючи написання цієї дипломної праці, ми поставили перед собою завдання дослідити в світлі східнохристиянської містично-аскетичної традиції подвижницьке життя Полоцького архієпископа св. Йосафата Кунцевича (1580-1623), а також показати його вплив на відродження київського чернецтва після доби занепаду.

У першому розділі «Київське чернецтво від заснування до реформи у 1617 р.» ми загально представили розвиток та стан київського чернецтва від його зародження в IX ст. до реформи у XVII ст.

Ми дізналися, що монашество з'явилося на теренах Київської Русі ще задовго до її охрещення князем Володимиром. Цьому, зокрема, сприяли торгівельні відносини Русі з іншими державами. Можемо ствердити, що історики висувають дві версії щодо того, звідки на Русь прийшли перші ченці. Одні дослідники вказують на Болгарію, інші ж – на Візантію. Передусім до розквіту київського чернецтва спричинились преподобні Антоній і Теодозій Печерські та їх послідовники, а також київські князі, які матеріально підтримували місцевих ченців. Руське монашество сприяло закоріненню християнства в місцеву культуру, адаптувавши до неї візантійський обряд, зумовивши появу місцевої традиції літургійного співу, іконопису, зодчества. Завдяки їхнім перекладам літургійних книг і написанню нових літургійних піснеспівів у богослужбовому вжитку закріпилась старослов'янська мова. Також у Печерському монастирі в цей період зароджується культ місцевих святих.

Давньоукраїнські монастирі були не тільки осередками християнської віри та благочестя, але також твердинями книжності й культури. Зокрема, в домонгольський період літературна творчість монахів сприяла створенню руської книжної мови. Серед відомих творів цього періоду слід згадати «Слово про закон і благодать» Київського

митрополита Іларіона, «Похвалу преподобному отцеві нашому Теодозію Печерському» авторства невідомого печерського монаха.

У XIII ст. напади татар сповільнили розвиток київського чернецтва. Незважаючи на це, у Литві, Слобожанщині, Поділлі, Волині та Галичині продовжують засновуватись нові монастирі. Усе це стає можливим за підтримки благочестивих князів, які інколи й самі приймали чернечий постриг.

У XV-XVI ст. під натиском регулярних нашеств татар київське чернецтво входить у добу занепаду. Нищівного удару духовному життю обителів завдає право патронату, яким зловживає Річ Посполита, під владою якої опиняється територія Київської Митрополії. Чернече середовище на протигагу цим викликам нагадує молодшій генерації давні ідеали київського монашества. Саме з цією метою в XV ст. з'являються нові редакції «Печерського патерика».

На початку XVII ст. завдяки духовним подвигам і старанням св. Йосафата Кунцевича і митрополита Йосифа Веляміна Рутського чернецтво Київської Унійної Церкви входить у добу відродження. У 1604-1617 рр. згадані духовні особи в рамках спільноти Свято-Троїцького монастиря у м. Вильно проводять реформу монашого життя. І Кунцевич, і Рутський відроджують забуті аскетичні традиції київського чернецтва, а також запозичують досвід латинського монашества. Св. Йосафат прагне повернути унійне чернецтво до його джерел – давніх форм аскетичного подвигу, притаманних східному монашеству. Натомість митрополит Йосиф Рутський впорядковує монастирське життя на взірець західних чернечих чинів, дбає про освіченість ченців, а також пише «Загальні правила», які регулювали щоденне монастирське життя. Крім того, Рутський розглядав реформу монашества як важливу складову реформи всієї Київської Унійної Церкви.

У другому розділі «Духовне життя святого Йосафата Кунцевича» ми розглянули подвижницьке життя св. Йосафата крізь призму східнохристиянської духовності, що і було метою нашої дипломної роботи.

Ми зазначили, що східнохристиянська традиція описує кілька етапів духовного життя: негативний та позитивний праксис, вершиною яких є теозис.

Ми з'ясували, що основною метою негативного праксису є звільнення подвижника з-під влади пристрастей. У духовному житті св. Йосафата проявами негативного праксису були: втеча від світу, аскеза тіла, покаяння, послух, прощення ворогів.

Далі ми перейшли до аналізу позитивного праксису, метою якого є набуття чеснот.

Одним з важливих подвигів позитивного праксису є молитва. Завдяки спілкуванню з Богом ум аскета просвітлюється Божою благодаттю. У східнохристиянській традиції спілкування з Богом провадиться у потрібний спосіб: через участь в церковних богослужіннях, через виконання особистого молитовного правила, а також через практику короткої молитви впродовж дня.

Ще одним проявом позитивного праксису в духовному житті св. Йосафата є пам'ять про смерть, яка також наближає ум подвижника до Бога. Можемо ствердити, що св. Йосафат завжди засвідчував готовність до смерті, чи то в бесідах, чи то в листах.

Плодом цього подвигу стала мученицька смерть, яку він прийняв у Вітебську 12 листопада 1623 р.

Також в духовному зростанні та набутті чеснот св. Йосафату сприяло духовне читання. Віддавна на християнському Сході основною книгою для духовного читання вважалось Святе Письмо. Крім нього ченці читали також аскетичні та агіографічні твори. Нам

вдалось з'ясувати, що св. Йосафат регулярно читав Святе Письмо, а також твори Святих Отців і книги київської духовної спадщини.

Далі ми проаналізували завершальний етап духовного життя – обоження. Він увінчує діяльний подвиг, адже в цей період життя дія Божої благодаті в подвижнику стає явною для оточуючих. Ми дізнались, що у духовному житті св. Йосафата цей досвід Божої благодаті виражався через духовне отцівство, яке він звершував під час уділення тайни сповіді, в принагідних бесідах і листуваннях. Виразною дією Божої благодаті стали численні чудесні події, які відбувались ще за життя св. Йосафата. Проте найбільше чудес сталося по його смерті.

Аскетичні практики і виразні прояви Божої благодаті в житті св. Йосафата свідчать про святість його життя, яке спиралося на східнохристиянську та київську традиції. Тим самим св. Йосафат продовжив ряд святих подвижників київського монашества, спричинившись до його відродження.

Необхідно зазначити, що наша праця не претендує на докладне розкриття даної теми. Вважаємо, що запропонована робота стане поштовхом для подальших досліджень духовності св. Йосафата Кунцевича.

ЗМІСТ

ЗМІСТ 2

ВСТУП 3

РОЗДІЛ I. КИЇВСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО РЕФОРМИ У 1617 РОЦІ 8

1.1 Розвиток давньоруського монашества в IX-XIII століттях 8

1.2 Монашество Київської Митрополії в умовах викликів в період XIII-XVI ст. 14

1.3 Виленське відродження чернецтва (1604-1617 рр.) 21

РОЗДІЛ II. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СВЯТОГО ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА 33

2.1 Очищення від пристрастей 34

2.1.1 Втеча від світу 34

2.1.2 Аскеза тіла 36

2.1.3 Покаяння 40

2.1.4 Послух 41

2.1.5 Прощення ворогів 42

2.2 Просвітлення ума 45

2.2.1 Молитва і пам'ять про смерть 45

2.2.3 Читання творів 49

2.3 Досвід Божої благодаті 53

2.3.1 Духовне отцівство 53

2.3.2 Обоження 55

ВИСНОВКИ 61

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 65